

ӘОЖ 35.087.44

П.Б. Өрісбаева

Орталық азия университеті, 1-курс магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.**Сақтандырудың ұғымы және
оның бүкіләлемдік сақтандыру кеңістігінде атқаратын рөлі**

Ғылыми жұмыстың мақсатына сәйкес сақтандыру қызметінің түсінігі талданылған. Және де сақтандыру қызметінің өзекті мәселелері қарастырылған. Сондай-ақ сақтандыру қатынастарына қатысушылардың құқықтық жағдайлары қарастырылған.

Түйін сөздер: сақтандыру қызметі, міндетті сақтандыру, сақтандыру қатынастары, сақтандыру ұйымдары.

P.B. Urisbaeva

The concept of insurance and its role in the global space insurance

Insurance risk and insurance activity is an economic category of protecting the interests of insurers and insured's and expresses the interests of the parties. Of people protection and the wealth and in general, and it is a degree of the development of human rights.

Keywords: insurance, compulsory insurance, insurance relations, insurance companies.

П.Б. Урисбаева

Понятие страхования и его роль во всемирном страховом пространстве

Страховой риск и страховая деятельность являются экономическими категориями по защите интересов как страховщиков, так и страхователей и выражает интересы сторон по защите как материальных благ, так и жизни людей в целом и является степенью развития гарантированности защиты прав.

Ключевые слова: страховая деятельность, обязательное страхование, страховые правоотношения, страховые организации.

Сақтандыру – өндірістік қатынастардың аса қажетті элементі болып табылады және ол эрқашан да өндіріс барысында туындайтын шығындар мен залалдардың орнын толтыруға, калпына келтіруге байланысты болады. Осы қоғамдық өндіріс процесінде екі карама-қайшы құбылыс ұштастырылады. Біреуіне, адамдардың табиғи стихиялық апаттармен және басқа да төтенше қатерлі жағдайлармен күресіне байланысты адам мен табиғаттың арасындағы карама-қайшылық жатса, ал екіншісіне қоғамдағы адамдар арасында мүліктік және басқа да мүдделерге қатысты, қоғам ішінде туындайтын адамдардың

арасындағы өндірістік байланыстарды қиындататын карама-қайшылықтар жатады. Міне, осындай карама-қайшылықтар келеңсіз нәтижелерге әкеп соғатын төтенше жағдайлар мен күтпеген қатерлі оқиғалардың туындауының объектілі негізін құрайды.

Егер қалыпты жүріп жатқан қоғамдық өндіріс процесі адамдардың саналы, мақсатбағдарлы қызметтерінен тыс ғаламат төтенше жағдайлардың туындауына байланысты бұзылатын болса, онда сол қатерлі жағдайлар сақтандыру оқиғалары деп айтылады. Жоғарыда аталған жайларға байла-

нысты қоғамдық өндірістің қатерлі сипатта болуы адамдар арасында стихиялық және басқа да ауыртпашылықтардың қиратып, жоюшы күштеріне қарсы тұру, болдырмау, алдына алу, әрі қарай тарауына жол бермеу, сондай-ақ келтірілген зиянның орнын талассыз толтыру жөніндегі объектілі қатынастарды туындатады. Бұл қатынастар – арнайы сипатта болатындықтан жиынтығында қоғамдық өндірісті қорғауды сақтандырудың экономикалық категориясын құрады. Осы категорияның ерекшелігі мынадай: қиратып-жоюшы оқиғаның кездейсоқ сипатта туындауы; ақшалай және натуралды сипаттағы өлшемдермен сипатталынып келтірілген зиянның төтеншелігі; аталмыш жағдайдың зардаптарының алдын алу, жоюдың және материалдық немесе өзге де зияндардың орнын толтырудың объектілі түрдегі қажеттілігі сияқты негізгі белгілер арқылы көрініс табады.

Ал көрсетілген белгілер адамдардың өндірістік қызметтерінің аясында сақтандырылатын тәуекелдердің болатынын және сақтандыру қорғауының қажеттілігін дәлелдейді. Сақтандыру тәуекелі мен сақтандыру шаралары сақтандырудың экономикалық категория ретіндегі маңызын білдіреді.

Сақтандыру талаптары болып қорғау, алдын алу, қалпына келтіру және т.б. шараларды жүзеге асыруға қажетті сақтандыру қорын қалыптастыру, қоғамдық өндіріс аясындағы қорғауды сақтандырудың экономикалық категориясының осы қор түріндегі материалдық нысанын көрсетеді. Аса қажетті осы сақтандыру қоры негізінде өндіріс аясында белгілі бір уақыт көлемінде жасалынатын ұлттық табыстың қайта бөлінуі есебінен қалыптастырылады. [275-301]

Сақтандыру қорының есепті жыл ішінде жұмсалынбай қалған бөлігі қорлану қорына түседі. Ал зиянның орнын толтыруға және т.б. шараларға жұмсалған бөлігі тұтыну қорын толықтырып қана қоймай, сонымен бірге өндіріске кеткен қаражаттардың қалпына келтірілуін толықтырып отырады.

Тағы бір айта кететін жайт, міндетті мемлекеттік сақтандыру ақша қоры мемлекеттің қаржы жүйесінің бюджет, банктердің қаржыларынан кейінгі буыны болып табылады. Алдында айтқанымыздай, сақтандыру экономикалық категория ретінде қаржылармен байланыста болады және қаржылар сияқты ақша нысандағы құндық белгілі қорларды

қалыптастыру, бөлу және қайта бөлу кезіндегі қозғалысын білдіреді. Осыған орай, сақтандыруды басқа экономикалық категориялардан ажырата білу үшін оның өзіне тән ерекшеліктерімен танысуымыз қажет.

Экономикалық категория ретінде сақтандыру мына келесідей белгілермен сипатталады:

– сақтандыру кезінде ақшалай қайта бөлу қатынастары пайда болады. Осы қайта бөлу қатынастарының негізіне сақтандыру тәуекелінің болуы және сақтандыру оқиғасының туындау мүмкіндігі жатады;

– сақтандыру кезінде тек сақтандыру ауқымындағы қатысушылар ғана қатысатын тұйықталған қайта бөлу қатынастары туындайды. Бұл жерде сақтандыру ақшалай қоры тек жанағы қатысушылардың нақты белгіленген жарналары есебінен қалыптастырылады;

– сақтандыру қорына жұмылдырылған сақтандыру төлемдері аумақтар көлемінде қайтарылады;

– сақтандыру келтірілген зияндарды әкімшілік-аумақтық бөліністер арасында және белгілі бір уақыт көлемінде қайта бөлуді көздейді.

Демек, сақтандыру айтарлықтай көлемдегі аумақтық құрылымдар мен сақтандырылған объектілерді қамтуы керек және қатарынан бірнеше жыл бойы ешқандай төтенше жағдай орын алмаған болса, сақтандыру төлемдерін алдағы уақытта туындауы мүмкін залал-зияндарды қалпына келтіруге қажетті запастағы қор құрылуы тиіс.

Сақтандырудың экономикалық маңызы оның функциялары арқылы да көрініс табады. Олар сақтандырудың қаржы жүйесінің буыны ретіндегі ерекшеліктерінің қаржылардың функцияларына сәйкес келетінін көрсетеді. Сонымен, біздің ойымызша, сақтандыруға мынадай функциялар тән болады: жұмылдыру функциясы; бөлу, қайта бөлу функциясы (тәуекелдік функция; алдын алу функциясы; жинақтау функциясы); бақылау функциясы. Осы функциялар өздігінен емес, тек сақтандыру қызметін жүргізу кезінде ғана іс жүзінде жүзеге асырылады. Жұмылдыру функциясының көмегімен мақсатты сақтандыру қорының қаражаттарын сақтандыру жарналары есебінен қалыптастыру қызметі жүзеге асырылады.

Бөлу (қайта бөлу) функциясы өз алдына үш функциядан тұрады: олар тәуекелдік (немесе қалпына келтіру) функциясы; алдын алу

функциясы; жинақтық функция. Бұл жерде ең бастысы тәуекелдік және алдын алу функциялары болып табылады. Тәуекелдік функция тұйықталған сақтандыру қатынастарының ішіндегі зияндардың орнын толтыруды, қалпына келтіруді, апаттарға байланысты сақтандыру қаражаттарын қайта бөлуді жүзеге асырады. Алдын алу қатерлі жайттарды болдырмауға, сақтандыру тәуекелдерін мүмкіндігінше азайтуға бағытталған профилактикалық шараларды жүргізуге қажетті функция болып саналады. Бақылау функциясы сақтандыру қорларының мақсатқа сәйкес қатаң қалыптастырылып, пайдаланылуын тексеріп, қадағалауды тиісті заңдарға сәйкес жүргізеді.

1310 жылы Германияның Брютте қаласында көпестер мен қолөнер гильдияларының мүліктік мүдделерін қорғау жөніндегі операцияларды жүзеге асыратын «Сақтандыру палатасының» құрылуы жоғарыда айтқанымыздың айғағы болса керек.

Мүлікті кәсіпкерлік қызметтің объектісі ретінде сақтандырудан басқа, өрттен сақтандыру да дами бастаған еді. Кезінде өрттен сақтандырудың қарапайым нысаны мүліктері бүлінген немесе өртеніп кеткен адамдарға көмектесу үшін жиналатын арнаулы алым түрінде болған. Әрине, бұл көмекті шын мәнісіндегі сақтандыру деп айта алмайтынымыз белгілі. 1866 жылғы Лондон қаласының орталығын жойып жіберген жойқын өрттен кейін демек, үйлер мен басқа да ғимараттарды сақтандыру мақсатында «өрт полисі» деп аталатын сақтандыру мекемесі, сондай-ақ 1667 жылы Норвегияның Христиания (кейіннен Осло деп аталған) қаласында Норвегиялық бренд-касса құрылған болатын. Бұлардың бәрі және басқалары өзара сақтандыру негізінде қызмет атқаратын, яғни тек келтірілуі мүмкін зардап-зиянның орнын толтыруды ғана көздеген. Осы сақтандыру жүйесі теңіз сақтандыруында күні бүгінге дейін қолданылады [256].

Зымырап өтіп жатқан заман ағымында экономиканың дамуына байланысты және мүліктік мүдделерінің ұлғаюына қарай сақтандыру компанияларының саны мен айналымдық капиталдары өсе бастаған еді. Мәселен, он сегізінші ғасырдың алпысыншы жылдары Батыста мүлікті және жеке адамды сақтандырудың жүзге тарта түрі болды. Осыған қарап сақтандырудың дамып жатқан экономика

талаптарына сай келгенін байқаймыз. Тек бір ескеретін жайт, осы адам қызметінің барлық аяларына тез таралған сақтандырудың уақыт, заман талаптарына орай әдістері мен нысандарында әлсін-әлсін өзгертіліп отырған. Мысалы, 1706 жылы жер жүзінде бірінші рет өмірді сақтандыру жөніндегі қоғам құрылса, 1800 жылдары жануарларды, қаржылық шығындарды, қатерлі жағдайлардан үйлерді қиратып кіріп жасайтын ұрлықтан сақтандыру түрлері пайда болған. Көне Қазақстан аумағында дамыған сақтандыру жөнінде жазбаша деректер мен мағлұматтардың сақталмауына қарамастан отырықшы мекендер мен ірі қалалардың аясында қандай да болмасын нысандардағы сақтандыру іс-қимылдарының жүргізілгенін білеміз.

Енді өз елімізде сақтандыруға байланысты жасалған алғашқы қадамдар мен сақтандырудың одан әрі даму кезеңдерін баяндайтын сәт туған сияқты. Сақтандырудың Қазақстанға келуіне басты себеп болған Қазан революциясы деп айтсақ қателеспейміз. Екінші серпіліс 1921 жылы жүзеге асырыла бастаған жаңа экономикалық саясаттың жүргізілуіне байланысты болды. Қазақстандағы (Қырғыз КСР) сақтандыру осы 1921 жылдың екінші жартысына таман қызу қолға алынып, оны ұйымдастырудың ұтымды нысандары, сақтандыру аппараттары мен бөлімдерін және олардың қызметкерлерін, оларды қажетті материалдармен және азық-түлік, киімдермен қамтамасыз ету мәселелері қарастырылып тұжырымдар мен ұсыныстар жасалған болатын. Қазақстанның (Қырғыз КСР) аумақтық-құрылымдық және мәдени-тұрмыстық ерекшеліктері ескерілген, талданған осы ұсыныстар кейіннен нормативтік актілер қабылдау кезінде негізге алынған еді.

«Мемлекеттік мүліктік сақтандыру туралы» 1921 жылғы қазанның 6-сындағы Х декретіне, орай Қазақстан аумағында 1921 жылдың желтоқсанының 14-інде Қырғыз КСР «Мемлекеттік мүліктік сақтандыру туралы Ережені» бекітті.

Мәселен, көзделген басты мақсаты мен атқаратын негізгі функциясы төтенше қатерлі жағдайлардың туындауына орай орын алатын зардаптар мен зиянның орнын толтыру, қалпына келтіру болып табылады. Сонымен бірге алдын алу шаралары да қарастырылады. Міне, осы жайттарға байланысты мемлекеттік сақтандыру ұйымдары мен жекеменшік сақтандыру

компанияларының бірінші кезектегі міндеттері арнаулы мақсаттағы ақша қорларын құру болып саналады.

Сондықтан сақтандыру қызметінің мына келесідей түсінігін беруге болады: сақтандыру қызметі деп сақтанушылармен жасалған шарттардың негізінде олар төлейтін сақтандыру сыйлықақыларының және басқа тартылатын

қаражаттар есебінен мақсатты сақтандыру қорын құру арқылы сол шарттарда көзделген сақтандыру оқиғаларының болуы салдарынан заңды немесе жеке тұлғаға келтірілген зиянның орын толтыру және алдын алу, қалпына келтіру шараларын жүргізу жөніндегі өкілеттіктері бар сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдарының іс-әрекеттерін айтамыз.

Әдебиеттер

- 1 Худяков. А.И. Страхование право. – Алматы: Жеті жарғы, 1997. – 275-301 бет.
- 2 Сман Б.У. «Понятие и система страхового дела» //Вестник КазНУ 2008 г. 20-27 бет.
- 3 Найманбаев С.М. Сақтандыру құқығы. – 256 бет.

References

- 1 Hudyakov A.I. Straxovoe pravo. – Almaty: Jeti Jargy, 1997. – 275-301 p.
- 2 Sman B.U. «Ponyatie I sistema straxovanie» Vestnik KazNU 2008 y. 20-27 pp.
- 3 Naimanbaev S.M. Saktandyry kukugy. – 256 p.